

кту, що передбачає взаємну відповідальність і взаємну довіру. З одного боку, громадянин усвідомлює необхідність опосередкування своєї діяльності втручанням адміністративних органів держави (якій він довіряє), з іншого, – він так само вірить і виходить з того, що держава виходитиме з взаємно прийнятних і вигідних обом сторонам умов «дозвільного контракту». Держава, з свого боку, «виправдовує» і реалізує через дозвільно-ліцензійну систему своє призначення як сили, яка затверджує і гарантує в суспільстві порядок, справедливість і можливість користуватися свободами і правами. Ці теоретичні засади має бути покладено в основу правового регулювання дозвільної системи в Україні.

На нашу думку, треба також переглянути базисні правові засади, на яких ґрунтується розуміння сутності цієї системи. Її чинна правова основа складалася під впливом колишнього радянського законодавства (відверто заборонного пра за своєю сутністю і спрямованістю), під впливом норм міжнародного права та тих змін, що відбуваються в економічній, політичній та інших сферах життя України після набуття нею незалежності. Нове (точніше, більш адекватне новим реаліям) розуміння повинно виходити з реалій крутої зміни політичних і економічних орієнтирів України і будуватися з урахуванням пріоритетних суспільних цінностей, насамперед прав людини і громадянина. Доцільно було б в майбутньому прийняти спеціальний Закон «Про дозвільне провадження» (як варіант – «Про дозвільно-ліцензійне провадження»), що замінив існуючі численні закони та інші нормативні акти, якими керуються суб'єкти дозвільної системи в наш час і закріпив би нові підходи до її розуміння. Крім того, питанням реформування і вдосконалення дозвільно-ліцензійної політики слід приділяти більше уваги як в рамках триваючої адміністративної реформи, так і в пошуках відповідних концептуальних основ реформи адміністративного права України.

Список літератури: 1. Словарь административного права / Бачило И.Л., Гандилов Т.М., Гришковец А.А., Милухин И.С., Пучкова М.В. и др. М., 1999. 2. Агапов А.Б. Учебник административного права. М., 1999. 3. Головченко В.В., Ковальський В.С. Юридична термінологія: довідник. К., 1998. 4. Адміністративна діяльність. Частина особлива: Підручник / За заг. ред. О.М. Бандурки. Х., 2000. 5. Подлінев С.Д. Діяльність міліції по здійсненню дозвільної системи в умовах формування ринкових відносин в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук / Одеса, 1996.

Надійшла до редколегії 26.02.2001

О.В. Бринцев, асистент Нац. юрид. академії ім. Ярослава Мудрого

ПРАВОВИЙ СПІР. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Термін «правовий спір» вживається в науковій літературі та в багатьох нормативно-правових актах. Він є родовою категорією до інших понять: «господарський», «цивільно-правовий», «трудовий», «інвестиційний спір» та ін. Разом з тим ні доктрина, ні чинне законодавство визначення цього поняття не містять.

Свого часу в радянській літературі велась масштабна дискусія з приводу визначення поняття спору про право. Одна група авторів, ґрунтуючись на етимологічному розумінні спору, визначали його як «розбіжність» «проти-річчя», «суперечність», існували концепції спору і як «перешкоди в здійсненні права» і як «правопорушення». Їх докладна критика свого часу була дана І.М. Зайцевим, який пропонував розуміти під правовим спором конфлікт між особами з приводу прав та обов'язків в матеріальних відносинах [1, с.5-15]. В сучасних умовах з огляду на чинне законодавство України ця точка зору, на нашу думку, найбільш повно та точно відповідає сутності взаємин сторін, що ведуть спір.

Встановивши родовим поняттям правового спору категорію «конфлікт», для визначення його необхідно вказати відповідні видові ознаки, що вирізняють правовий спір з-поміж інших конфліктів.

Ознака наявності матеріальних правовідносин. Зв'язок конфлікту з правовідносинами учасників витікає з прикметника «правовий». Правовідносини – відносини між людьми та їх організаціями, врегульовані нормами права, що складаються у взаємному зв'язку суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників правовідносин.

На думку І.Г.Побірченка наявність матеріальних відносин, як конститутивної ознаки спору про право, не викликає сумнівів [2, с.26]. Інші автори (І.А. Жеруоліс.М.А. Вікут М.Й. Штефан, та ін.) вважають, що наявність правовідносин в спорі не обов'язково має бути реальною, а може лише припускатися сторонами [3]. На нашу думку, слід погодитись з цією точкою зору. Існування між суб'єктами спору будь-яких правовідносин може бути лише припущенням. Так, наприклад, в разі виникнення спору з підстав ст. 469 ЦК України, сторона припускає, що інша сторона за її рахунок без достатніх підстав набула майно, яке тепер має повернути. У разі, якщо це припущення було помилковим (виявиться, що друга сторона відповідного майна не набувала), то слід констатувати, що правові відносини між суб'єктами були відсутні, хоча сам спір місце мав.

Ми констатуємо двозначний характер ознаки існування правового зв'язку між сторонами конфлікту. З одного боку, на рівні суб'єктивної оцінки сторін його наявність чи відсутність зумовлює відповідно наявність чи відсутність підстав для юридичного конфлікту. Безперечно, відсутні підстави для нього у сторін, що суб'єктивно не вбачають між собою будь-якого правового зв'язку. З іншого боку, на рівні об'єктивної дійсності, наявність чи відсутність правовідносин прямо не впливає на наявність чи відсутність конфлікту. Останній може існувати і без фактичного існування правовідносин. Отже, констатуємо, що ознакою правового спору є припущення його учасників про існування матеріальних правовідносин між ними.

Ознака взаємного становища учасників. Суттєвою ознакою правового спору І.М. Зайцев називає рівне взаємне становище осіб, що сперечаються [4, с.23]. Під юридичною рівністю в праві розуміють відсутність влади одного учасника над іншим [5, с.34].

Інші автори (Т.Є.Абова, М.Клеандров, В.Авер'янов, І.Й.Штефан В.С.Щербина, та ін.) допускають існування правових спорів між учасниками з нерівною правосуб'єктністю [6].

Ми вважаємо цю концепцію правильною. В класичній ситуації, дійсно, конфлікт, що відбувається між рівними учасниками, не в змозі вирішити самостійно жодна з сторін, а тому він підлягає розв'язанню в двосторонньому або юрисдикційному порядку. В цій ситуації рівність учасників є очевидною ознакою правового спору.

Але існують і інші випадки. О.С. Іоффе стосовно правового статусу суб'єктів адміністративних правовідносин справедливо відмічав, що суб'єкт забезпечується функцією веління незалежно від того, виступає він як носій прав, або як носій обов'язків [7, с.539-540].

Отже, в разі виникнення конфлікту між учасниками адміністративних відносин (а така можливість є цілком імовірною і не заперечується І.М. Зайцевим) можуть мати місце дві ситуації.

Перша, коли особа, що забезпечена функцією веління одночасно є уповноваженим суб'єктом. В цьому разі дійсно будь-який конфлікт між нею та зобов'язаною особою може бути вирішений в односторонньому порядку. Але, підкреслюємо, саме вирішений, розв'язаний, а не зроблений таким, що не існує та ніколи не існував. Тобто сам конфлікт все ж таки є наявний.

Друга ситуація має місце у випадку, коли уповноважена особа не є носієм функції влади. У цьому разі вирішити конфлікт в односторонньому порядку неможливо. Розв'язати його та здійснити свої домагання зацікавлена сторона може лише за допомогою звернення до органів, яким підпорядкована зобов'язана особа, або в судовому порядку. Тобто, існує і сам конфлікт між нерівними суб'єктами, і можливість традиційної динаміки його розвитку та вирішення.

Таким чином констатуємо, що правові спори виникають між суб'єктами як з рівною, так і з диференційованою правосуб'єктністю. Процесуальна правосуб'єктність сторін в таких конфліктах може стати рівною після порушення справи в суді. Але це не є обов'язковою умовою правового спору. Останній існує безвідносно до рівності чи нерівності правосуб'єктності його учасників.

Ознака суб'єктивного інтересу учасників. Одним з питань, що має велике значення для дослідження проблеми правових спорів, є питання співвідношення суб'єктивного права та суб'єктивного інтересу як рушійних сил, що спонукають сторін до участі в спорі.

Інтерес, на думку В.П. Грибанова, – це потреба, що прийняла форму свідомого спонукання, яка проявляється у вигляді бажань, намірів, прагнень, а в результаті в тих відносинах, в які вступають особи в процесі своєї життєдіяльності. Інтерес, підкреслює автор, не входить до складу суб'єктивного права, а є окремою самостійно існуючою категорією [8, с.240-242].

Загальновідомо, що не всі цивільні правовідносини є вольовими і в плані свого виникнення, і в плані втілення в них волі самих учасників правовідносин. На відміну від цього, здійснення всіх цивільних правовідносин, а значить і суб'єктивних цивільних прав, завжди носить вольовий характер. Вияв-

лення волі уповноваженої особи необхідне для здійснення права. Всякий прояв волі в свою чергу припускає наявність інтересу. Завдяки цьому інтерес є також передумовою здійснення суб'єктивних прав. Від інтересу уповноваженої особи великою мірою залежить і захист суб'єктивного права. Це означає, що порушення юридично охоронюваного інтересу (навіть коли порушення суб'єктивного права не мало місця) становить самостійну підставу для здійснення заходів з його захисту і для вступу в спір.

З наведених тез випливають наступні висновки. По-перше: порушення інтересу не забезпеченого суб'єктивним правом не припускає порушення такого права. По-друге: порушення суб'єктивного права може припускати, а може і не припускати порушення інтересу. Це відбувається або ні в залежності від того, чи існував інтерес на реалізацію цього права, чи ні. По-третє, порушення інтересу забезпеченого суб'єктивним правом неодмінно припускає і порушення такого права. Тобто інтерес в даному випадку охоплює собою і суб'єктивне право: його виникнення, існування, реалізацію і захист.

В свою чергу це означає, що рушійною силою учасників будь-яких правовідносин, в т.ч. на стадії правового спору, є не тільки і не стільки суб'єктивні права, скільки суб'єктивні інтереси учасників (як забезпечені правами, так і не забезпечені). Отже, у визначення поняття правового спору, на нашу думку, необхідно включити саме категорію суб'єктивного інтересу, а не суб'єктивного права чи правовідносин, як це роблять деякі з авторів.

Ознака практичної цінності поняття. Визначаючи сталу думку про те, що будь-яка юридична абстракція повинна бути придатною для практичного використання та її визначення повинно містити вказівку на це, не можемо погодитись із визначенням практичної цінності поняття спору про право, запропонованого І.М.Зайцевим – здатність конфлікту бути врегульованими самими сторонами або бути розв'язаними в позовному порядку.

Таке визначення, на нашу думку, не розкриває всієї практичної цінності дефініції спору про право, та безпідставно переносить акцент з кінцевої цілі на засіб її досягнення. Якщо керуватись логікою автора, то практично цінністю будь-якого спору слід було б визнати можливість його завершення. Але ж це не так. Цінністю спору та його метою є встановлення істинності чи хибності певної тези, судження. На нашу думку, кінцевою метою та практичною цінністю категорії правового спору є не просто врегулювання спору, а саме встановлення істинності (законності, правомірності) чи хибності суджень учасників про той чи інший стан прав та обов'язків в правовідносинах.

Засобами, за допомогою яких здійснюється встановлення цієї визначеності, є засоби захисту цивільних прав, передбачені законодавством. Їх можна поділити на дві частини: матеріально-правові та процесуальні. До перших відносяться: визнання права, припинення дій, що порушують право, або створюють загрозу порушення, припинення правовідносин, відміна акта, відновлення попереднього стану, усунення перешкод в здійсненні права та ін. До процесуальних відносяться дії відповідних органів, направлені на реалізацію матеріально-правових заходів захисту цивільних прав. Серед судових засобів захисту виділяють забезпечувальні заходи, акти по суті заявлених вимог, та заходи примусового виконання.

Поняття правового спору. Отже, узагальнюючи викладене, запропонуємо свій варіант визначення правового спору. **Правовий спір – конфлікт осіб, в якому один чи обидва учасники, вважаючи свої інтереси порушеними, прагнуть захистити їх, встановивши визначеність в змісті правовідносин відповідно до права.**

Достоїнствами наведеного визначення спору про право є наступні риси: визначення субстрату спору за допомогою категорії, що найбільш йому відповідає – конфлікт; вказівка на суб'єктивний момент існування підстав для спору та відсутність посилання на правовідносини учасників, реальна наявність яких не є обов'язковою; допущення можливості існування спору за умови бездіяльності (пасивної участі) одного з учасників; відображення причин та рушійної сили спору за допомогою категорії, яка повністю охоплює всі існуючі випадки – суб'єктивного інтересу; визначення практичної цінності поняття шляхом вказівки на результат спору – встановлення визначеності в змісті матеріальних правовідносин; практична застосовність поняття, що досягається використанням категорії «захист інтересів», яка нормативно розкрита чинним цивільним законодавством; відсутність посилання на правопорушення та протиріччя, оскільки вони не є обов'язковою умовою існування спору; допущення можливості існування спору між будь-якими суб'єктами, в тому числі з диференційованою правосуб'єктністю.

Список літератури: 1. Зайцев И.М. Хозяйственный спор и арбитражный процесс. Вопросы теории. Саратов, 1982. 2. Побирченко И.Г. Хозяйственные споры и формы их разрешения: Дисс. ... д-ра юрид. наук. К., 1971. 3. Жеруолис И.А. К вопросу о сущности исковой формы гражданского процесса. // Правоведение. 1996, №4.; Вукот М.А. Субъекты гражданско-правового спора и правовое регулирование защиты их прав // 50 лет советской власти и актуальные проблемы правовой науки. Саратов, 1967.; Штефан М.Й. Цивільний процес. К., 1997. 4. Зайцев И.М. Сущность хозяйственных споров. Саратов, 1974. 5. Суханов Е.А. Гражданское право: В 2т. 2-е изд., М., 1998. Т.1. 6. Абова Т.Е. Хозяйственный процесс – порядок защиты хозяйственных прав // Теоретические проблемы хозяйственного права. М., 1975; Клеандров М. Внутрихозяйственный расчет и внутрихозяйственные споры // Советская юстиция, 1988, №1; Авер'янов В. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування // Право України. 1998. №8; Штефан М.Й. Цивільний процес. К.; 1997; Щербина В.С. Арбітражний процес: Навчальний посібник. Х., 1999. Ч.П. 7. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву./Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». М., 2000. 8. Грибанов В.П. Интерес в гражданском праве // Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000.

Надійшла до редколегії 23.01.2000